

ÖZNEELLİK NEDİR?

Çeviri: İNCİ MALAK UYSAL

3. BASKI

♥ CAN
modern

JEAN-PAUL SARTRE
ÖZNELLİK
NEDİR?

Can Modern

Öznellik Nedir, Jean-Paul Sartre

Fransızca aslından çeviren: İnci Malak Uysal

Qu'est-ce que la subjectivité?

© 2014, Les Prairies ordinaires

© 2015, Can Sanat Yayınları A.Ş.

Bu eserin Türkçe yayın hakları Agence littéraire Astier - Pécher ve

Anatolia Telif ve Tercümanlık Hizmetleri Ltd. Şti. aracılığıyla alınmıştır.

Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının

yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. basım: 2015

3. basım: Ağustos 2020, İstanbul

Bu kitabın 3. baskısı 1 000 adet yapılmıştır.

Dizi editörü: Emrah Serdan

Editör: Kaan Durukan

Düzeltili: Burçak Başpınar, Mert Tokur

Mizanpaj: Bahar Kuru Yerek

Kapak tasarımı: Utku Lomlu / Lom Creative (www.lom.com.tr)

Baskı ve cilt: Türkmenler Matbaacılık Reklam San. ve Tic. Ltd. Şti.

Maltepe Mah. Gümüşsuyu Cad. No: 16-18

Topkapı, İstanbul

Sertifika No: 43087

ISBN 978-975-07-2830-3

CAN SANAT YAYINLARI

YAPIM VE DAĞITIM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.

Hayriye Caddesi No: 2, 34430 Galatasaray, İstanbul

Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33

canyayinlari.com/9789750728303

yayinevi@canyayinlari.com

Sertifika No: 31730

JEAN-PAUL SARTRE
ÖZNELLİK
NEDİR?

DENEME

Fransızca aslından çeviren

İnci Malak Uysal

♥can

Jean-Paul Sartre'nin Can Yayınları'ndaki diğer kitapları:

Bulanık, 1981

Duvar, 1994

Akıl Çağı / Özgürlük Yolları 1, 1996

Yaşanmayan Zaman / Özgürlük Yolları 2, 1997

Aydınlar Üzerine, 1997

Sözcükler, 1997

Yıkılış / Özgürlük Yolları 3, 1998

Edebiyat Nedir?, 2005

JEAN-PAUL SARTRE, (1905-1980) Paris'te doğdu. Üniversite yıllarında Simone de Beauvoir'la başlayan birlikteliği yaşamı boyunca sürdü. 1938'de, sonradan geliştireceği birçok felsefi konuya yer veren *Bulantı* adlı romanını yayımladı. Bireyin özgürlüğünün felsefi savunusundan sonra toplumsal sorumluluk konusuna yöneldi ve 1945'te dört cilt olarak tasarladığı büyük bir romana başladı. *Özgürlük Yolları* adlı bu yapıtın ilk üç cildi *L'Âge de raison (Akıl Çağı, Uyanış)*, *Le Sursis (Yaşanmayan Zaman, Bekleyiş)* ve *La Mort dans l'âme'yi (Yıkılış, Tükeniş)* yazdıktan sonra oyunun romandan daha güçlü bir iletişim aracı olduğuna karar vererek *Sinekler, Gizli Oturum, Kirli Eller, Şeytan ve Yüce Tanrı, Saygılı Yosma* ve *Altona Mahpusları* gibi oyunlar yazdı. Bu arada Simone de Beauvoir'la birlikte kurup yönettikleri *Les Temps Modernes* dergisinde birçok yazısı yayımlandı. 1964'te Nobel Edebiyat Ödülü'nü reddetti.

İNCİ MALAK UYSAL, 1973'te İzmir'de doğdu. İzmir Saint Joseph Lisesi ve Dokuz Eylül Üniversitesi İşletme Fakültesi Turizm İşletmeciliği Bölümü'nü bitirdi. Önemli çevirileri arasında; *Kliniğin Doğuşu* (Michel Foucault), *Kritik ve Klinik, Sacher-Masoch'un Takdimi, Müzakereler* (Gilles Deleuze), *Biz Hiç Modern Olmadık* (Bruno Latour), *Vermeer ve Spinoza* (Pontus Hulten), *Mavi: Bir Rengin Tarihi* (Michel Pastoureau), *İnsanlığın En Eski Muamması* (Bertrand David - Jean-Jacques Lefrère) yer alır. Bodrum'da üç kedisıyla birlikte yaşıyor.

İçindekiler

Bilinç ve Öznellik	11
Marksizm ve Öznellik	27
Jean-Paul Sartre ile Tartışma	65
Sartre'in Güncelliği	143

BİLİNÇ VE ÖZNEELLİK

Michel Kail ve Raoul Kirchmayr

Sartre, Aralık 1961'de, Roma'da, Gramsci Enstitüsü'nün davetlisi olarak birazdan okuyacağımız konferansı vermeden önce Nisan 1960'ta, paradoksal bir değerlendirmeye dayanarak Marksizmle bir yüzleşmeye giriştiği büyük felsefi eseri *Critique de la raison*'u [Diyalektik Aklın Eleştirisi] yayımlar: Marksizm durmuştur¹ ve zamanımızın aşılmaz ufkunu oluşturmaktadır.²

Bu konferans neden Paris'te değil de Roma'da verilir? Sartre, 1952'de üstlendiği "yoldaşlığından", 1956'da Sovyetler'in Macaristan'a müdahalesini kınayarak vazgeçtiğinden beri, Fransız Komünist Partisi tarafından neredeyse hiç davet edilmez. Buna karşılık, kültürel ve entelektü-

1. "Marksizm durmuştur: Tam da bu felsefe dünyayı değiştirmek istediği için, (felsefenin dünya-oluşunu) hedeflediği için, pratik olduğu ve olmayı istediği için kendinde, teoriyi bir yana *praxis*'i diğer yana atan gerçek bir bölünme gerçekleştirmiştir." (Jean-Paul Sartre, *Critique de la raison dialectique* [1960], Paris, Gallimard, 1985, s. 31).

2. "[Marksizm] O halde zamanımızın felsefesi olarak kalır: Aşılmazdır; çünkü henüz onu meydana getiren koşullar aşılmamıştır. [...] Fakat toplumsal ilişkilerdeki dönüşümler ve teknikteki ilerlemeler kıtlığın boyunduruğu altındaki insanı kurtarmadıkça Marx'ın önermesi bana aşılamaz bir apaçıklık gibi görünüyor." (Agy, s. 36 ve 39).

el açılım kaygısındaki İtalyan Komünist Partisi, Sartre'ın eserlerinden dikkatini esirgememektedir. Siyaset bilimci Marc Lazar, Fransız Komünist Partisi entelektüellere en iyi ihtimalle uzman rolünü biçerken, İtalyan Komünist Partisi'nin onların bizzat siyasetin tanımına müdahale etmelerini teşvik etmesi üzerinde durur: "Yönetimle entelektüeller arasında belli dönemlerde, örneğin Soğuk Savaş sırasında patlak veren çatışmalara rağmen, aydınların düşüncüleri, özellikle de Gramsci Enstitüsü çerçevesinde gelişen düşüncüler, parti siyasetinin oluşumuna katkıda bulunur. Entelektüellerin, sıklıkla filozofların ya da tarihçilerin, parti yönetimindeki bu varlığı, parti bünyesinde kuramsal ya da kültürel tartışmaların doğmasını destekler."¹ Özellikle Roma'daki Gramsci Enstitüsü, "parti yönetimi için gerçek bir fikir laboratuvarı"² olarak iş görür. Böyle bir enstitünün "Diyalektik Aklın Eleştirisi"nin yazarını dinleme arzusu da böylece anlaşılabilir oluyor.

Sartre, konuşmasının başından itibaren, özneliği Marksist çözümlemenin merkezine koyarak yitirdiği dinamizmi ona yeniden kazandırma arzusunu açığa vurur. Aynı zamanda Lukács'a karşı sert eleştirilerde bulunur, oysa bu yazarın en önemli eseri, *Tarih ve Sınıf Bilinci* (1923), o dönemde olduğu gibi bugün de bu arzusunun karşılığı olarak okunmaktadır.

Lukács, Sartre'ın düşüncesinde tartışmasız mevcut olan bir yazardır. Sartre, *Yöntem Araştırmaları*'nda,³ Lukács'ın *Existentialisme ou Marxisme* [Varoluşçuluk ya da Marksizm (1948)]⁴ adlı kitabına gönderme yapar ancak

1. Marc Lazar, *Maisons rouges. Les partis communistes français et italiens de la Libération à nos jours*, Paris, Aubier, 1992, s. 257-258.

2. Agy, s. 114.

3. Jean-Paul Sartre, *Critique de la raison*, agy. s. 30.

4. Georges Lukács. *Existentialisme ou Marxisme*. Macarcadan çeviren E. Kelemen, Paris, Nagelr, 1948.

onu yanlışlıkla “Varoluşçuluk ve Marksizm” olarak anar (tatsız ve mevcut gözlemler açısından kuşkusuz anlamsız olmayan bir dil sürçmesidir). Lukács, vasat bir işçiliğe sahip olan bu kitabında, varoluşçulukta, özellikle de Sartre’ın varoluşçuluğunda, bizzat burjuvazinin meşruluğunu sağlamlaştırmak amacıyla kullandığı ideolojik bir silahtan başka bir şey olmayan idealizmin yeni bir dönüşümünü ele verir. Lukács, ikna edemese de, her tür bilimciliğe karşı kendini savunur ve gerçekliklerin özünün statik olarak değil evrimleri dahilinde kavranması ölçüsünde mekanikçi olmayan bir materyalizm geliştirmekle övünür. Yine de mekanikçilikten sıyrılamaz; çünkü evrimin her evresi, bilinç tarafından edilgin bir şekilde düşünülmüştür.

Bununla birlikte belirtmek gerekir ki Fransız okurlar 1960’lı ve 1970’li yıllar boyunca, bambaşka bir felsefi niteliğe sahip olan ve Fransızca önsözünde, Karl Korsch’un *Marksizm ve Felsefe*¹ adlı çalışmasıyla aynı başlıkla “Marksizmin lanetli kitabı” olarak sunulan *Tarih ve Sınıf Bilinci*²’ne² daha çok dönerler. Bu kınama hem Lukács’ı ve Korsch’u revizyonizm, reformculuk ve idealizmle suçlayan ortodoks Marksizm hem de sosyal demokrasi tarafından aynı sertlikle öne sürülür. K.Axelos, Lukács’a ve Korsch’a yöneltilen bu eleştirilerin, tasarımların, onların dışında bulunan nesnelere upuygunluğu olarak gerçekçi ve kaba bir şekilde tanımladığı hakikatle sürdürülen bilimcilik, doğabilimlerinin nesneliliği kültünden esinlendiğini bize hatırlatır.

Lukács’ın projesi, toplumsal *praxis* ve sınıf mücadelesi yoluyla cereyan eden toplumsal ve tarihsel deneyi-

1. 1923’te yayımlanan bu kitap Fransızcadada 1964’te Les Éditions de Minuit’den çıkar.

2. Almancadan çeviren Kostas Axelos ve Jacqueline Bois, Paris, Les Éditions de Minuit, 1960, K. Axelos’un önsözü. Almancadada 1923’te yayımlanan bu kitap, 1919-1922 arası yazılmış incelemeleri içerir.

min *bütünü*nü kucaklamaktır. Böyle bir sürecin anlaşılmasını kolaylaştıran kategori, olgusalıktan ayrılmaz olan dolaysızlık ile oluş halindeki bütünlük arasındaki bağı kuran ve sürekli bir aşmaya izin veren *dolaylamadır*. “Bütünsel bir bilinçli iradeye” sahip olan Parti, teori ile *praxis*'i birleştirebilir, proletarya sınıfı bilincinin *biçimini* (*Gestalt*) belirleyebilir. Lukács bu nedenle, meta halindeki her şeyi dönüştüren ve bir “sözde rasyonalist nesnellikte” ya da bir “sözde idealist öznellikte” olan her şeyi ayıran *şeyleşmenin* çözümlemesine bağlanır. İnsani üretimden doğan bütünlük olarak dünya, bilincin karşısına yabancı olarak dikilir. Kapitalist üretim tarzı, proletaryanın Parti sayesinde buna son vermesi koşuluyla, şeyleştirmeyi son kertesine iter.

Lukács, “Sınıf Bilinci”¹ başlıklı metine, *öznel imkân* kavramını dahil eder: “Bilinç toplumun bütününe taşındığında, insanların, belirli bir yaşamsal durumda, bu durumu ve gerek dolaysız eyleme gerekse bütün toplumun bu çıkarlara uygun yapısına göre bu durumdan doğan çıkarları *kusursuzca kavramaya muktedir olmaları durumunda sahip olabilecekleri* düşünceler ve duygular keşfedilir; yani nesnel durumlarına uygun olan düşünceler, vs. keşfedilir.”² Yazar bu gibi durumların ancak sınırlı sayıda ortaya çıktığını belirtir fakat o zaman üretim sürecinin şekillendirdiği bu tipte bir duruma *verilmesi* gereken uygun rasyonel tepki, bütünlük olarak sınıfın tarihsel olarak belirleyici eylemine komuta eden sınıf bilincinden başka bir şey değildir. Sınıf bilincini proleter bireylerin ya da kitlelerin psikolojik bilinciyle karıştırmamak da önemlidir çünkü sınıf bilinci, “*sınıfın tarihsel durumunun, bilinçli hale gelmiş anlamıdır*”.³ *İhale* mantığına bağlı olan sınıf

1. *Histoire et conscience de classe*, s. 67-102.

2. *Agy*, s. 73.

3. *Agy*, s. 99.

bilinci, sınıf çıkarlarıyla “yüklenmiştir”.¹ Lukács, metnin başında Sartre’ın da atıfta bulunduğu Marx ile Engels’ten bir alıntı yapar: “Filanca ya da falanca proleterin ya da hatta bütünüyle proletaryanın geçici olarak hangi amacı *hayal ettiği* önemli değildir. Önemli olan tek şey, bu *varlıkla* uygunluk içinde tarihsel olarak yapılmak zorunda *kalınan* ve kalınacak olandır.”²

Benzer birçok çözümleme Lukács’ı, *yalnız* proletarya için, toplumun özünün anlaşılmasının sınıf bilincinin onun için yerine getirdiği “yegâne işlev”e borçlu olduğu sonuca götüren bir silah, ayrıcalık olduğunu anlamadıkları için “kaba Marksistler”e sitem etmeye yöneltir: Bu anlayış proletaryayı, toplumu merkezinden itibaren tutarlı bir bütün gibi anlamaya ve aynı zamanda merkezî şekilde etkin olmaya muktedir kılar; proleter sınıf bilinci teori ile pratiği uzlaştırır.

Merleau-Ponty, Sartre’ı çok sert bir şekilde eleştirdiği bir kitapta,³ muhalifleri karşısında “öznelliği bir epifenomen haline getirmeden tarihe sokan bir Marksizm”i⁴ savunduğu için kutladığı Lukács’ın tezlerini olumlu karşılar.⁵

Lukács’ın kanıtlamasından aktardıklarımız ile Merleau-Ponty’nin bu yargısı Sartre’ı tatmin etmiş ve onu, Lukács’ı bir öznellik düşündürü, nesnel denilen koşulları diyalektik denilen harekete geçirmekle yetinen bir Marksizmin muhalifi olarak kabul etmeye sevk etmiş olmalıdır.

1. Almancadaki *zugerechneten Bewusstsein* ifadesi Fransızcaya *conscience adjugée* olduğu kadar *conscience imputée* olarak da çevrilmiştir. *Adjudication*’un (ihale etme) bir “zorlama satış” olduğunu hatırlayalım.

2. *La Sainte famille ou critique de la critique critique. Contre Bruno Bauer et consorts*, 1845, *Karl Marx, Œuvres III, Philosophie*, Paris, Gallimard, Bibliothèque de la Pléiade, 1982, s. 460.

3. Maurice Merleau-Ponty, “Sartre et l’ultra-bolchevisme”, *Les Aventures de la dialectique*, Paris, Gallimard, 1955 içinde s. 131-271.

4. “Le marxisme ‘occidental’”, içinde, s. 57.

5. Agy, s. 43-80.

Zira Sartre, Lukács'ın durmuş Marksizm ile ilgili olarak, iradeci bir idealizm tanısının yerindeliliğinin altını çizer ve bilinç ve bütünlük temalarını Macar filozofla paylaşır.

Sartre'ın tereddütleri nereden kaynaklanmaktadır? Sartre, konferansında, özneliği iki özellik altında sunar: Bilmezlik ve olmak zorunda olmak. Bunlar, *Ego'nun Aşkınılığı* (1936) ile *Varlık ve Hiçlik*'in (1943), Sartre'ın eserlerindeki ilham verici görüşlerin dikkat çekici sürekliliğine hiç kuşkusuz duyarlı olan okuyucularının aşına olduğu iki ayırıcı özelliktir.

Bilmezlik, özne felsefesinin bilinci karakterize eden olarak düşünöme verdiği ayrıcalıklı statüyü bozmak amacıyla vurgulanır. Bilincin, tanım gereği kendinin bilinci, *o halde* düşünömsel olmayan kendinin bilinci olduğunun altını çizer filozof; üzerinde düşünölmüş kendinin bilinci aralıklı olduğundan, aslında düşünölmüş anların arasında bilinçdışı bir bilincin saçmalığını kabul etmek gerekir. Diğer bir deyişle, kendinin bilinci kendinin bilgisi değildir. Olmak zorunda olmak, böylelikle bir varolan olan bilincin varolma kipidir. Özne varken bilinç hiçbir varlık tarafından taşınmaz; çünkü bir mutlak, bir varoluş mutlağı olduğu konusunda Sartre bizi uyarır. Bilinç, bir öznenin bilinci hiç değildir. Öyle olsaydı, kuşkusuz öznenin varlığını düşünömekten başka bir işlevi olmazdı (özne felsefesinde, kendinin bilinci kaçınılmaz olarak *üzerinde düşünölmüş* bir kendinin bilinci, yani öznenin varlığına dönen bir bilinçtir). Bilinç, bir öznenin bilinci değildir zira Sartre'ın oluşturduğu kavramsal düzende, bilinç gelip özne kavramının yerine geçer. Bu açıklama da yaklaşıktır; zira bilinç gelip öznenin yerini almaz, özne felsefesinin kurduğu coğrafyayı yeniden çizer. Sartre'ın kasvetli bir şekilde nesnelci olan bir çevreye belli bir dozda öznellik damlattığını ihmalkârlıkla fark eden yazarların dikkate almadığı şeydir bu.

1961 yılının Aralık ayında yirminci yüzyıl düşüncesinin en önemli isimlerinden Jean-Paul Sartre bir konferans vermek üzere Gramsci Enstitüsü tarafından Roma'ya davet edilir. Konferansın konusu Marksizmin, diyalektik materyalizmin en netameli temalarından biri olan özneliktir.

Sartre'in konuşması ilk bakışta Batı Marksizminin önde gelen figürü György Lukács'la bir polemik izlenimini verir; ancak gerek konuşmanın içeriği gerekse dinleyicileri arasında bulunan İtalyan Komünist Partisi mensubu ya da sempaticileri entelektüellerin kitaba da eklenen bazı soruları ve kalkılan tartışmayı bunun çok ötesine taşır. En başta, Hegel ve Karl Marx'ın gölgesi herkesin üzerine düşmektedir; bunun yanı sıra —bazen isimleri dahi zikredilmeden— Immanuel Kant, Giambattista Vico, Martin Heidegger, Søren Kierkegaard, Antonio Gramsci, Benedetto Croce, Maurice Merleau-Ponty gibi Avrupa düşünce tarihinin kimi köşe taşlarının izleri görülür.

Kitabın fiziki boyutları, sayfa sayısı yanıltıcı olmasın; felsefi açıdan hayli yoğun, yer yer zorlayıcı bir metin *Öznelik Nedir?* Bu yoğunluğun içinde *Parma Manastırı* ve özellikle *Madam Bovary* değerlendirmesiyle, arkadaşlarıyla beraber dergisi *Les Temps Modernes*'e isim ararken yaptığı kuvvetli bir gözlemi dile getirişyle, aktardığı şekliyle bir duruma gösterdiği tepkiden hoşnut olmayan ama bunu tam olarak anlamlandıramayan işçi örneğiyle yer yer edebiyatçı Sartre'i görmek ayrı bir zevk.

Michel Kail ve Raoul Kirchmayr'ın önsözü, Fredric Jameson'ın sonsözleriyle...

